

SZEMLE

A HALADÁS MÍTOSZA

A FELVILÁGOSODÁS SZÁZADÁBAN a franciák vezércsillaga a haladás volt. Rousseau pillantotta meg Európa egén s Voltaire minden meggyőződés nélkül¹, de az enciklopédisták lendületénél nem kevesebb lármával fordult feléje. Úgy hittek a haladásban, mint Hunor és Magor a fehér-szarvasban, mikor jobb haza után nyargalászva üldözőbe vették. Az emberiségnek minden században megvolt a maga csalóató, el-eltünedező csodaszarvasa, mely emberibb élet és magasabb színvonal felé hívogatta. A baj mindig az volt, hogy ez a csalóka vad a valóságban sohasem létezett, hanem mindig az emberek hiedelme teremtette s csak a javíthatatlan „megváltók” képzeletében élt. De azért csak rohantak utána, mert az ember rendelése, hogy új és új tűnő reménybe kapaszkodják. Voltaire kora visszahatás volt a nagy XVII. század erkölcsiségére. Míg Pascal jelentette a hitet, míg Bossuet volt a lékek zordon fegyelme s Bourdaloue az ostor, a franciák csak a lelket, gyakorlatban a morált tartották érdeemesnek nemesítésre, mert tudták, hogy az embert csak belső reformmal lehet előbbre vinni. Voltaire százada a civilizációban jelölte meg a kivezető utat. Változtassuk meg az államformát, építsünk jó utakat, létesítsünk nagyszerű intézményeket, szociális, gazdasági, egészségügyi szervezeteket – hirdették – és egyszeriben megváltozik a világ képe. A franciák tehát nekiláttak és felforgatták az országot. Egy évszázadon keresztül halomra építkeztek és szervezték magukat, létesítették az intézményeket és még ma sem jutottak el oda, ahová Pascal felemelkedett, mert magát az embert egy fokkal sem tették emberebbé. Hittek a civilizáció, az anyagi természetű haladás csillagában, de az anyag megcsalta őket s velük együtt az egész civilizált világot. Vagy talán inkább az emberek tévesztették össze a technikai fejlődést az ember javulásával?

Ha tegnap még szekérrel döcögtünk s ma repülőről hajítanak ránk többmázsás bombát, elmondhatjuk, hogy ez már aztán haladás. Pedig ma csak egy géppel vagyunk gazdagabbak, mint tegnap. Ha még ma is csak kapával vágjuk a földet és kaszával aratunk, de kevesebb önzés, hatalomvágy, harácsoló ösztön és öldöklő düh van bennünk, akkor is haladásról beszélhetünk. És igazán csak ez a haladás. A mi századunk azonban az előbbit választotta. Voltaire százada feltámadt, a felvilágosodás optimistái legyűrték az emberi lélek pallérait, a moralisták elvesztették hitelüket.

¹ V. ö. Leibniz és Rousseau optimizmusának kaján kicsüfolásával a *Candide*-ban.

Akiknek világképe azonban az egyéni szférán túl is terjed, akiknek fájni tud az egész emberiség, sohasem figyelhették szorongóbb lélekkel civilizációnk „áldásos” haladását, mint éppen a mostani időkben. Jó, hogy egyik-másik találmány rövid időre megerősíti és bizalommal tölti el az embereket, jó, hogy ideig-óráig emeli életszínvonalukat, de mindennek mi lesz az ára? Meddig képes az ember fokozni alkotóképességét? Nem omlik-e rá egyszer mindaz, amit alkotott? Örültek versenyéhez kezd hasonlítani a világ. El fog jönni az idő, amikor az emberi agy sem bírja már tovább, mikor az ezerfelé differenciált ismeret részei a végsőkig differenciálódnak. És mi lesz akkor?

Ezek a kérdések nyugtalanítják azokat, akik a jelenségekből össze tudják rakni az emberiséget fenyegető veszedelem képét. Alább éppen egy francia közíró vezércikkét² idézem:

„A jelen háborúnak sok-sok illuziót kell szétoszlatnia. És ezek közé kell sorolnunk a haladás folytonosságába vetett hitünket is. A tizennyolcadik század végétől kezdve a gondolkodó elmék úgy kezdték felfogni a történelmet, mint valami állandó fejlődést az igazság, a béke, a biztonság állapota felé. Ezt a meggyőződést táplálták a tudomány meglepő felfedezései, ez ejtette rabul Victor Hugo-t és Michelet-t is. Nemzedékek éltek abban a boldog tudatban, hogy az emberiség minden korban a megelőző századoknál magasabbrendű erkölcsi és anyagi feltételek közé jut és hogy a 2000. esztendő táján eléri egyensúlyi és viszonylagosan tökéletes állapotát.

A két világháború szörnyű képei azonban lerombolták abbeli hitünket és meggyőztek arról, hogy a civilizáció és a haladás között nincs fogalmi hasonlóság, csupán véletlen egybeesés.

A miénknél jóval fejletlenebb technikai civilizációk a maguk idejében nagyobb nyugalmat és csendességet tudtak biztosítani, mint a mai. Minden baj a „haladás” téves értelmezéséből származik. Összetévesztjük a kényelmet a biztonsággal, a könnyű életet a boldogsággal, anyagi szükségleteink kielégülését az emberiség erkölcsi színvonalának emelkedésével.

(A háború felfedte nekünk, hogy sokkal több bajtoko- zó eszközt tartogatott számunkra, mint amennyi lehetőséget sorsunk javítására. Mindazon felfedezések, melyekből hasznot húzunk s melyekre büszkék vagyunk, a legvadabb rombolási düh szolgálatában állanak.)

Sötét civilizációról kell beszélnünk, még ha a tudomány fejlődik is benne s a technika új távlatokat nyit számára. Valamely nép erkölcsi élete egészen más tényezőktől függ, mint a kémia és a gépészet. Ez az elit minőségétől és a tömegek fegyelmétől függ...

A különféle találmányokat nagyon drágán kell megfizetnünk... A modern technika haladása nem célozza kizárólagosan az emberi fajta boldogulását. Egy repülőgép nem csak civilizációs eszköz: megítélhetjük

² *Albert Mousset: Le mythe du progrès.* (Gazette de Hongrie, 1944. január 15-i szám).

a bombázásokból. A legnagyobb mechanizmus sem képes egy fokkal is igazságosabbá, jobbszándékúvá tenni az embert.

Hogyan higyjünk ebben a haladásban, mely annyi mindent kitalál, hogy életünkbe törjön és oly keveset, amivel megakadályozza, a halált...”

A legújabb és legtudományosabb bizonyítékokat szolgáltató magyar könyv, mely ugyanebbe a gondolatrendszerbe tartozik, Várkonyi Nándor Sziriát oszlopai c. tanulmánya. Az egy év alatt két kiadást megért könyv utolsó fejezetéből idézem:

„A civilizációt megteremtő működésben az értelmi képességek az uralkodóak, a kulturális cselekvésben az érzelmi és képzeletiek. Ezek az utóbbiak kétségkívül a magasabbrendűek... A kultúra a lelket gazdaggá teszi, a testet szegényé, a civilizáció a lelket elsorvasztja, a testet oltárra helyezi; az emberen áll, melyik végét felé hajol...”

A jövő embere nem hivatkozhatik majd arra, hogy nem volt, aki figyelmeztesse az elkövetkező időkre. A jövődőt nem a politikusok, hanem az írók vetítették mindig századunk elébe s ma is ők igyekeznek a haladás Janus-fejéről lekaparni a mítoszt, mely annyira elbűvölte a modern agyukat. Csakugyan rajtunk múlik, hogy ráirányítjuk-e szemünket az ő látásukra.

A SEHOLSINCS ÉS SOHANEMVOLT országokról szóló, utópisztikus írásokat időnként tanulságos újra fellapozni. Megtudjuk belőlük, hogy a mai társadalmi, politikai jólét-rendszerek és boldogság-elképzelések gondolatvázát kevés kivétellel megtaláljuk abban a négy-öt utópiában, melyek a maguk idejében bejárták az egész művelt világot s melyeket ma mégis oly kevesen olvasnak. Régi és új utópiák egy dologban mind megegyeznek: kivétel nélkül hívők és optimisták. Hisznek az ember javíthatóságában s a viszonylagos földi boldogságban. Abban is mindnyájan egyetértenek, hogy irányított közösségi élettel boldogítják az emberiséget, megtépázzák az egyéniséget s a pénzt (mai berendezkedésünk legtöbb egyenlenségét, igazságtalanságát szülő ördögét) egyforma ádáz gyűlölettel igyekeznek kiküszöbölni ember és ember közül.

Az utópisztikus írások általában két nagy csoportba gyülekeznek. Pozitív utópiák: Platon Állama, a Morusé (1516), Campanella Napállama (1623), Rousseau Társadalmi szerződése (1761), Emile-je (1762), Tolstoj próféciái s legújabban Giono regényei és Levele³, mert ezek mind rendszerbe foglalt elképzelésekkel igyekeznek megrajzolni egy képzeletbeli világ körvonalait, mely szerintük bőségesebben ontaná a boldogságot a társadalomra. A negatív utópiák, mint a Gulliver, a Tragédia falanszter-jelenete, Babits,⁴ Huxley⁵ irónikus paródiái éppen a pozitív utópiák tragikus, vagy humoros kifigurázását célozzák. Ha a mai tekintélyállamok

³ Jean Giono: Lettre aux paysans sur la pauvreté et la paix. Paris. B. Grasset, 1938.

⁴ Elza pilóta, vagy a tökéletes társadalom. 1933.

⁵ Szép új világ. 1932.

rendszereit tanulmányozzuk, vagy Giono-t olvassuk s összevetjük ezekkel a régi utópiákkal, „nincsen új a nap alatt” – felkiáltással térhetünk napi-rendre. Az irányított tudomány, művészet, nevelés, céltudatos és szakszerű kiválasztás, tehetségkutatás, specializálódás, közösségi élet, a magántulajdon eltörlése, a megszervezett társadalom, fajnemesítés, technikai fejlődés, társadalmi kiegyenlítődés gondolatait mind megtaláljuk ezekben. Morus Utópiája⁶ az újkor legelső és legalaposabb ilyenfajta elképzelése. Mégcsak Giono eszméit is megeljük benne a pénznélküli gazdaságról, a csábító egyszerű és természetes életről, ahol nem ismerik a káros fényűzést, az aranyat megvetik s háziszóttos ruhákban járnak, nincs gyáripár és nagykereskedelem, vagyont senki sem halmoz, mert a kapitalizmus élesztőjét, a pénzt nem ismerik.

Ezek az álmok a mai véres időkben nem időszerűek. Annál inkább érdeklődésre tarthat számot ez a néhány alábbi idézet, mely Moruson keresztül a változatlan angol szellemre ma is oly jellemző. Ez az idealista tudós papiember (mert lehet-e nem idealista, aki utópiát ír) népének szánt tanácsaiban már 1516-ban jóhiszeműen leplezi le az angol felfogás hedonisztikus-utilisztikus anyagiasságát és könyörtelen önzését! „Midőn háborúra került a sor, magas zsoldon külföldi katonákat toboroznak (Utópiában), kiket szívesebben vetnek pusztulásra, mint saját polgáraikat. Tudják, hogy nagy pénzen az ellenséget is meg lehet venni, vagy árulót találva, vagy konkolyt hintve közéjük...

Azt mondják, hogy a kellemes életet, vagyis a gyönyörűséget minden cselekvésünk végcéljául maga a természet rendelte nekünk. Rendelése szerint élni: erény... Gyönyörűségnek nevezik a testnek és léleknek minden indulatát és állapotát, mely a természet szerint élvezetet okoz... Gondot viselnek arra, hogy maguknak ne kelljen harcba menniök, hogy szegődött csapatokat küldhessenek hadba... vigyáznak, hogy a háború lehetőleg ne az ő földjükön folyjék... Nincs rá gondjuk, hogy a zsoldosok közül hányan pusztulnak, sőt, úgy gondolják, hogy szolgálatot tesznek az emberiségnek, ha ez a csúf és gaz nép tisztul a világból...

Másutt az ellenség erkölcsével árverelni, kereskedni becstelenségnek, elfajzott lélek csúf bűnének tartják, ők azonban nagy dicsőségnek veszik, ha okosságukkal ilyen módon nagy háborút végezhetnek csata nélkül...

...felette igaz okon való háborúnak tartják, ha valamely nép használatlan és parlag földjei művelését és birtoklását megtagadja olyan más néptől, mely a természet rendje szerint onnan szerezhetné táplálékát...”

Hogy honfitársai milyen tanítványoknak bizonyultak, ki-ki megítélheti saját tapasztalataiból. Tragikus vonása minden utópiának, hogy az utókor éppen a legfogyatékosabb elképzeléseket valósítja meg, azokat, amelyek megegyeznek az ember változatlan nagyravágyásával, önzésével, hatalmi ösztöneivel. A lemondással, az ősi természet megtagadásával jár, nagy lelki erőfeszítést követelő ideális tanácsokat nem akad, aki megfo-

⁶ Morus: Utópia. Bp. 1942. Ford. Geréb László. Idézetek a 44, 48, 52, 66, 68, 69. oldalokról.

gadja. Fáradozásuk, szenvedélyes hitük mégsem vész el hiában, keserűség, hitetlen korokban is megnyugtató érzés, hogy akadnak mindig rendületlen optimisták, javítószándékú lelkesedők, akik hinni tudnak az ember boldogulásában.*

SALAMON SÁNDOR

* *Jegyzet. Ezek a széljegyzetek akkor mutatják meg, hogy egy összefüggő, egységes szemlélet részei, ha behelyezzük őket abba a gondolatsorba, melyet a cikkíró a Március 4. számában (Hinni kell a csodában) és a Hitel jelen évf. 6. számában (Lázadás a civilizáció ellen) megjelent írásában következetesen fejtegetett.*